

MEMURLUK ZİHNİYETİ VE MEMURİYEN TOPLUM: PRENS SABAHATTİN'İN GÖRÜŞLERİ IŞIĞINDA BİR ÇÖZÜMLEME

ÖMER AYTAÇ*

ÖZET

Türkiye toplumunu anlamada, "memurluk zihniyeti" ve "memuriyen toplum" kavramları anahtar bir öneme sahiptir. Merkezîyetçi bürokrasinin varlığı ve girişimci kültür eksikliği, memur zihniyeti ve memur toplumu olgularına hayatiyet kazandırmaktadır. Bu konuya, sistematik şekilde yaklaşan sosyologlardan biri Prens Sabahattin'dir. Türk toplumunu bir "memur toplumu" olarak gören Prens Sabahattin, bürokrasinin ve memur sınıfının hükümlanlığının, sonuçta, total bir yöntemle toplumsal alanı da bürokratize ettiği, memur zihniyetine göre yapılaştırdığı kanaatindedir. "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir" adlı eserinde de, o, ancak, memur toplumundan girişimci/bireyci topluma geçişle ülkenin düzluğ'e çıkabileceğini belirtmektedir. Bu analizde, Prens Sabahattin'in görüşleri ışığında Türkiye'nin toplum yapısı, memur zihniyeti ve memuriyen toplum kavramları özelinde irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: memurluk, memur zihniyeti, memuriyen toplum, merkezîyetçi bürokrasi, girişimci kültür.

OFFICIALDOM MENTALITY AND OFFICIAL DOMINANT SOCIETY: AN ANALYSIS IN THE LIGHT OF PRINCE SABAHATTIN'S THOUGHTS

ABSTRACT

To understand the Turkish society's centralistic bureaucracy and the lack of entrepreneur culture, "officialdom mentality" and "official dominant society" terms have key importance. One of the sociologists who had a sistematic approach to this case was Prince Sabahattin. He took the Turkish society as an official society. He thought with a total method that the dominance of bureaucracy and officials as a result bureaucratized the social area and structurized the society with officialdom mentality. As an answer to the question "How can Turkey be rescued?"; he says that the solution is only to change the society to be an entrepreneur and individualistic society. In this analysis; the structure of turkish society is examined in the light of Prince Sabahattin's thoughts through the terms officialdom mentality and official dominant society.

Key Words: official, officialdom mentality, official dominant society, centralistic bureaucracy, entrepreneur culture.

GİRİŞ

Memur zihniyeti ve toplumu kavramları, gerek gündelik dilde gerekse de sosyal bilim yazınında çoğunlukla, olumsuzlayıcı ve eleştirel bir bakışa muhatap olmaktadır. Bürokratik yozlaşma ve işlevsizliğin tipik örneklemesi olarak görülen bu kavramlar, genelde, “atalet”, “verimsizlik”, “tembellik”, “rasyonel olmama” vb. negatif anlamlarda kullanılmaktadır. Kuşkusuz, memur zihniyeti ve toplumu kavramları, tarihsel/toplumsal koşulların bir ürünüdür ve büyük ölçüde politik/toplumsal süreçlerle ilişkilidir. Türkiye toplumunun yönetim kültürü (geleneği), bürokrasinin merkezi bir güce sahip olması, girişimci/bireyci kültür eksikliği, “devlet baba” anlayışı, devlet dışı sivil/özerk toplumsal havzaların zayıflığı, toplumsal kültürde memurluğun olumlanması vs. bürokrasiye ve memurluğa özgü zihinsel parametrelerin toplumsal alanda kök salmasına neden olmuştur.

Memur zihniyeti ve toplumu kavramlarına ilk işaret eden toplumbilimcimiz, Prens Sabahattin'dir. O, bu kavramları toplumsal yapıyı izahta operasyonel bir araç olarak kullanmıştır. Ona göre toplum yapımız, “memuriyen” bir karaktere sahiptir. Bu toplumsal yapı, tipik memur edimlerine, zihniyet ve karakter ölçülerine yatkınlık gösterir. Memur edimlerini yansıtan parametreler, örneğin, “rutinlik”, “alışkanlık”, “biçimsellik”, “tutuculuk”, “statükoculuk”, “verimsizlik”, “atalet”, “faaliyetsizlik” vs. olanca ağırlığıyla toplumsal alanın üzerini örten, dinamizmini körelten bir görünümde dirler. Bu yüzden Prens, bürokratik kalıpları ve zihniyeti, Osmanlı toplumunun yaşadığı ataletin başta gelen nedeni saymıştır. O'nun sistemli eleştirileri ve toplumbilimci duyarlılığı bu noktada dikkat çekici bir öneme sahiptir. Bugün de, yaşadığımız sorunların kaynağında memur zihniyeti ve toplumunun yattığına dönük eleştiriler/yakınmalar önemini korumaktadır. Prens'in yaklaşımına koşut tezlerin, bir kısım siyasal partilerde ve düşünsel tezlerde temsil edilmekte oluşu, bu yaklaşımın önemini ve güncelliğini koruduğunun bir işaret olarak görülebilir.

Bu çalışmada, Prens Sabahattin'in görüşlerinden hareketle, “memur zihniyeti” ve “memur toplumu” kavramları üzerinden toplumsal yapıyı anlamaya dönük bir yaklaşım güdülmektedir. Bu çerçevede, adı geçen kavramlara genel bir açılım getirildikten sonra, Prens Sabahattin'in düşünsel evrenine kısaca değinilmekte, memur toplumunun kurucu unsurları (toplumsal yapı, merkeziyetçi bürokrasi, eğitim sistemi ve memur aydınlar) üzerinde durulmakta ve Osmanlı'da memurluğun toplumsal konumuna açıklık getirilmektedir. Ayrıca, memur zihniyeti/toplumu söyleminin bugünkü reelpolitigine ve Türkiye toplumunu anlamada taşıdığı değere dikkat çekilmektedir.

MEMURLUK ZİHNİYETİ VE MEMURİYEN TOPLUM

Memurluk zihniyeti ve toplumu kavramları, temelde bürokratik evrenin dar/geniş tüm içerimlerine göndermede bulunur. Bürokrasiler, hem çalışanlar için hem de genel toplum için bütünlüklü bir zihniyet ve eylemsel çerçeve oluştururlar. Bürokratik kültür, spesifik düşünme ve davranma ölçüleri oluşturduğu gibi, topluma dönük düzenleyici/denetleyici bir iktidara da sahiptir. Bürokratik kültürler üzerinde çalışanlar, bürokrasilerin etkinlik ve verimliliğe maksimum katkı sağladığını belirtirken, aynı zamanda işlevselliği boğan bürokratik patalojilerle de yüklü olduklarını dile getirirler. Bu çerçevede, bürokratik süreç ve ortamlara dair, yaygın bir olumsuzlayıcı ve eleştirel perspektif dikkat çekmektedir.

Örneğin, Wolters, bürokrasilerde, genel planda, riskten kaçmaya dayalı tutumlar, usuller ve kurallar, merkezîyetçilik, dosyalar üzerinden denetim, girdi odaklılık ve formal hiyerarşinin ön planda tutulduğunu belirtir.¹ Yine, bürokrasilerin, “pasiflik”, “mekanikleşme” ve “yeni fikirlere kapalılık” gibi olumsuz etkilere açıklık gösterdikleri de dile getirilmektedir. Bu noktada Kano (1990), Meyer (1985) ve Morse (1986) bürokratik kültürün yenileşme ihtiyacı ve her çeşit değişiklik için zararlı olan “aşırı” bir durağanlık içerdiğini ifade ederler.²

Savas (1982) da, bürokratik unsurların çoğunlukla negatif içerimler taşıdığı, özellikle “vatandaşa karşı sorumsuzluk”, “esnek olmama” ve “verimsizlik” doğurduğunu ileri sürer. Yine Feldman (1985), bürokrasilerde “itaat kültürü”nün baş tacı edildiğini, Ban (1995) ise “kontrol kültürü” nün yaygın olduğunu ifade eder.³

Bürokrasiler genelde, bireyi, katı mevzuatçılık şablonu içine daha doğrusu “değişmezlik” ve “biçimi koruma” refleksi geliştirmeye iter. Bürokratik faaliyetler genelde, “statükoculuk”, “edilgenlik”, “itaat kültürü” ve “risksiz yaşama” kalıplarına yaslanır. Hatta “kurallara sıkı bağlılık”, “mevzuatçılık”, “şablonculuk”, “kırtasiyecilik”, “şekle düşkünlük”, “kayıtlama”, “dosyalama”, “denetim” vb. hususlara bağlılık çoğu kere fetişleştirilir. Bu durum zamanla, bürokratik kimlik inşasını ve bürokratik kültürle bütünleşmeyi getirir. Bürokrasilerdeki sözü geçen alışkanlık ve rutin edimler, zaman içinde, çalışanların rahatlık ve itaatkârlığı kutsamalarına neden olur. Mevcut iş alışkanlıklarının değiştirilmesi durumunda ise, şüphe ve itaatsizlik baş gösterir. Bu yüzden, çalışanlar yeni iş anlayışları karşısında çoğu zaman isteksiz hatta karşıt tavır alırlar.

¹ Bkz. V. Eren, “Yönetim Anlayışındaki Değişimin Nedenleri ve Yeni Yönetim Kültürü”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 445, Aralık, 2004, s. 96

² E. Claver vd. , “From Bureaucratic Culture to Citizen-Oriented Culture”, *The International Journal of Public Sector Management* Vol 12, 1999, s. 458-460

³ Bkz. E.Claver vd. agm, s.458

Bu çerçevede memurluk, bir meslek ve iş/uğraş biçimi olarak, bürokratik kültürün tüm anlam yapılarına içkinlik taşır. Weber'e göre, memurluk, bir meslektir, memur gücünü yasalardan alır, görevini, resmi bir prosedür içinde, gayrişahsi ilkelere göre, kamu çıkarını gözeterek yapar. Memurun, görevsel ilişkileri ve araçlarla olan ilişkileri, görevin tanımladığı nesnel/rasyonel çerçevede cereyan eder.⁴

Weber'in çerçevesini çizdiği memuriyet uğraşısı, geri planda işlevsizliğe dayalı eğilimlere (örn. tutuculuk, formalizm, monotonluk, isteksizlik vs.) de kaynaklık eder. Kuralcılığın ya da şekilciliğin fetişleşmesi durumunda, bugün çoğunlukla eleştirisi yapılan memuriyet imgesi ortaya çıkar. Bu çerçevede memurluk, genel planda, "mevcutu koruma", "tekrar ve rutin edimlere yaslanma", "düzen/ahenk sağlama", "kurulu nizamın dışına çıkmama" gibi, daha çok statükonun korunması ve yeniden üretilmesini refere eder. Memurluk mesleği, tekrarlı eylemler, standart fiiller, hiyerarşik tavırlar, kayıtlama/dosyalama takıntısı vs sayesinde, çoğu zaman işlevselliği aksatıcı patolojilere sebebiyet verirler⁵. Çünkü, bu ilişki ve eylemler, "yaratıcı", "ilerici", "geliştirici", "ufuk açıcı" değil, daha çok verili koşulları yeniden üretmeye yararlar.

Bu mesleki ölçüler ve buna dayalı mesleki kültür, sonuçta, memurun "sorumluluktan kaçması", "risk almaması", "tembellik ve miskinliği içselleştirmesi", "başarı/verimlilik gözetmemesi", "şekilci/formalist davranması", "iş yokuşa sürmesi", "bugün git yarın gel anlayışını sahiplenmesi", "başkası için rahatını bozmaması" vs. gibi, tipik vaziyet alış biçimleri şeklinde kendisini gösterir.⁶

Memurluk aynı zamanda, bir zihniyet, tutum/davranış, etik ölçüler ve tipik bir yaşama biçimine karşılık gelir. Bürokrasinin anlam haritası, ideolojik dünyası, memuriyet yapma ve düşünme ölçülerini derinden etkiler. Memur zihni ve davranış kalıpları, otoriter, merkezci, birey karşıtı bir retoriğe içkinlik taşır. Bürokratik sosyalizasyon, çalışanlara bürokrasi ruhunu içselleştirme ve ona uygun davranma ölçüleri dikte eder. Bürokratik zihniyet ya da bürokratik kişilik/kimlik, bireyin bütünlüklü yaşam dünyasında, kişisel ve sosyal ilişkilerinde, spesifik, bir örnek yanları çoğaltır⁷.

⁴ Bkz. T.Ergun-A.Polatoğlu, *Kamu Yönetimine Giriş*, Ank: Todaie Yay., 1992, s.61-63

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Max Weber, *age*, s.192-212

⁶ Tipik memur zihniyetini yansıtan bu tutum/ tavırları yansıtan örnekler için bkz. Mehmet Murat, *Mansur Bey Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı?* İst: Enderun Yay., 1972; Dinçer Sümer, *Memuroğlumemur (oyun)*, İst: Gerçek Sanat Yayınları, 1994; R. Yazıcıoğlu, *Bu Sistem Değişmeli*, Birey Yay., 1995; Y. Kemal Kaya, *Çağdaşlaşma Yolunda Deve Dikenleri, Devlet, Bürokrasi, İnsan*, Ank: Bilim Yay., 1994; M.Sekman, *Ulusal Ataleti Yenmek*, İst: Alfa Yay., 2002

⁷ Bürokrasiler, çalışanları kendi evrenleriyle bütünleşmeye, kişilik/kimlik öğeleri benimsemeye zorlarlar. Etkili sosyalizasyon süreçleri yoluyla bir "organizasyon adamı" inşa ederler. Bürokratik örgütlerin, birey üzerine ikame ettikleri değer, davranış ve kimliksel konfigürasyonlar için bkz. William Whyte, *The Organization Man*, New York: Simon & Schuster, 1972

Bu noktada, Sencer⁸ memurların genellikle, edilgen, katılımsız, mesleğine ve iş koşullarına ilgisiz, aynı işleri tekrar eden, kendinden bir şey katmayan, hep rutin ilişkileri yeniden üreten, katı hiyerarşiden dolayı silik ve itaatkâr, karar üretimine katkı sağlamayan, pasif, sorumluluk üstlenmediği gibi bunu sürekli başkalarına devretme eğilimi içinde olan bir bürokratik zihniyete sahip olduğunu belirtir.

Bu zihniyet, bürokratik kurumlarda verimsizlik, etkin olmayış ve statükoculuğa yatkınlık sorununa zemin hazırlar. Zira, kamu bürokrasileri, sözü geçen bürokratik kültürel değerlerin neredeyse kutsandığı bir bürokratik iklime sahiptirler. Batı dışı bürokratik kültürlerde bunun örnekleri sıklıkla görülür. İleri boyutlardaki bürokratik formaliteler, güvensizlik, zaman israfı, üretimin maliyetinin yüksekliği vs. hakim bürokratik kültürdeki olumsuz değer ve anlayışlardan beslenir. Bu da kendisini spesifik tutum ve davranış ölçüleri ile ele verir.

Memurluğa ait ölçülerin, hakim eğilimler haline gelmesi neticede, topluma bürokratik/memuriyen bir form kazandırır. *Memuriyen toplum* kavramı, bu bağlamda, sözü geçen zihniyet kalıpları ve yaşam tarzlarının baskınlığı, bu zihniyeti üreten yönetsel gücün belirleyiciliği ve toplum kültürünün tutucu/hareketsiz yapılışıyla karakterize olur. Memuriyen toplum, memur zihninin ete kemiğe büründüğü, aile, eğitim, eğlence, iş/üretim, bakış açısı vs. üzerinde hegemonya kurduğu bir toplumdur. Bu toplum, genel planda, “başarı”, “verimlilik”, “etkinlik”, “girişkenlik”, “dinamizm” vb. değer üretiminden yoksundur. Bu toplumda, iktisadi ve sosyal yaşam, memur zihni etrafında örgütlenmiştir ve memuriyette olumlanan değer ve kıstaslar büyük öneme sahiptir. Farklı iş/güç ve meslek dallarının popülaritesi düşüktür. Herkesin gönlünde “rahat” ve “kolay” bir işe sahip olma düşüncesi vardır. “Çalışmadan kazanmak”, “salla başı al maaşı”, “devletten aylık Allah’tan sıhhat” anlayışı baş tacı edilir. “Risk almak”, “cesaret göstermek”, “gözüpek hareket etmek”, “atak olmak”, “ekmeğini taştan çıkarmak” gibi girişimci tutum ve tavırlara rağbet edilmez.

Memur toplumunda, girişkenlik ve yenilikçilik atılımı görülmez, hem varolanı yeniden üretmekten yana bir eğilim göze çarpar. Memurluğa özgü bilinç yapıları ve yaşama üslubunun toplumsal alandaki belirleyiciliği/baskınlığı dikkat çeker. Bu bilinç yapıları, bürokratik evrenle sınırlı olmayıp, toplumsal bir görünürlük kazanmıştır. Habermas bunu, “sosyal yaşam dünyasının kolonizasyonu” olarak kavramlaştırır.⁹

⁸ Bkz. Muzaffer Sencer, “Kamu Görevlilerinde İş Doyumu ve Moral”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 15, sayı 1 Mart, 1982, s.36

⁹ Bürokrasinin dönüştürücü daha doğrusu sosyal alanı bürokratize edici rolüne dair kuramsal bir yaklaşım için bkz. J.Habermas, *The Theory of Communicative Action II*, Boston: Beacon Press, 1984; M.Weber, *Sosyoloji Yazıları*, İst: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1987; A.Zijderveld, *Soyut Toplum*, Çev. C.Cerit, İst: Pınar Yay., 1985, ; R. Sennett, *Karakter Aşınması*, İst: Ayrıntı Yay., 2002; Hans Van Der Loo- W. Van Reijen, *Modernleşmenin Paradoksları*, İst: İnsan Yay., 2003

Bu aynı zamanda, “bürokratik aklın” sosyal dünyada da ikamesi anlamı taşır. Özellikle merkezîyetçi, otoriter ve yaygın bürokrasiler, “bürokratik zihnin” toplumsal alanı dönüştürmesine doğrudan etki ederler. Sosyal bilimciler (özellikle, Weber, Habermas, Ritzer, Sennett, Loo-Reijen), bürokratik sosyalizasyonun bu yönüne işaret ederek, zamanla kurumsal akıl ve davranış kalıplarının kurum dışına taşarak dönüştürücü etkiler meydana getirdikleri ve “toplumun bürokratizasyonu” olarak ifadelendirilecek yapısal değişiklikler yaptıklarını ileri sürerler.

Soruna Türkiye özelinden bakıldığında, bürokratik kültürün oldukça güçlü ve devletin merkezîyetçi bir doğaya sahip olduğu görülmektedir. Bürokratik yönetim geleneği, bürokrasinin siyasal etkinliği, modernleşme politikalarına verdiği destek vs. bürokrasiyi her zaman siyasal/toplumsal düzlemde etkili bir güç haline getirmiştir. Özellikle, Tanzimat’tan bu yana yönetimin merkezileşmesi, bürokrat sınıfın artan gücü, siyasal iktidar karşısında aldığı görece özerk konum ve Cumhuriyet’le birlikte yenilikçi siyasalara verdiği destek, bürokrasinin kurumsal olduğu kadar, politik ve toplumsal gücünü de artırmıştır.¹⁰ Cumhuriyetin başlangıcından bu yana güçlü merkezîyetçi yapı titizlikle korunmuş ve bürokratik sistem, egemen zihniyet formlarını toplumsal alanın tüm bölmelerine yayma imkanı yakalamıştır. Bu yüzden sivil toplum ve girişimci çabalar bir türlü istenen noktaya gelememiş, yenilikçilik ve değişimci kültür kalıpları yerleşmediği gibi, bürokratik şablon her tür sosyal ilişki konseptini derinden etkilemiştir.¹¹ Bürokrasinin gücünün artmasıyla, bürokratik usul ve yöntemler, bürokratik kültür ve kimlik formları toplumsal alanı büsbütün dönüştürmüştür. Bürokratik yöntemler, böylelikle, hem siyasal alana nüfuz etmiş, hem de sivil, girişimci hareketlerin önünü almada önemli rol oynamıştır. Siyasal gelişme programları bürokrasinin etkinliğinden dolayı, bir türlü bireyci, kapitalist, sivil bir boyut kazanamamış, devletin etkinliği öncelenmiş, bürokratik şablon her şeyin ölçüsü ve belirleyeni sayılmıştır. Bundan dolayı, bürokratik olmayan çıkışlar, kalkınma arayışları, sivil hareketler destek görmediği gibi, bir tehdit ve tehlike olarak da addedilmiştir. Bürokrasinin merkezîliği, kuşkusuz, devlet mitosunun güçlenmesine ve devletin her şeyin belirleyicisi ve belirleyeni olarak addedilmesine yaramıştır. Devlet, asli fonksiyonları dışında çok sayıda tali, üzerine düşmeyen işlevi üstlenmek durumunda kalmıştır. Devletin işlevleri arttıkça, devlet memurlarının sayısı ve devletin toplumsal ve iktisadi alandaki kontrolü de artış göstermiştir. Bürokrasi, iktidarını kaybetmemek için her türlü sivil, kapitalist hareketlenmelere kuşku ile bakmış, bunları engelleyici bir denetleyici ağ oluşturmuştur. Devleti önceleyen

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. N.Abadan, *Bürokrasi*, Ank: AÜSBF Yay, 1959; M.Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ank: ODTÜ Yay, 1974; Ş.Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset (Makaleler I)*, İst: İletişim Yay, 1990; E.Özbudun, “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi” *Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi* (iç) Ed. H.Erkan, İzm: TDV- DEÜ Yay., 1990

¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Zerrin Toprak, “Yenilikçi-Düşünen Kentler ve Toplumsal İlişkiler”, http://www.izmir-yerelgundem21.org.tr/kazanc_kayip.htm, 04.06.2005

bu bürokratik kültür, günümüze gelinceye kadar da bireyi/toplumu total olarak inşa etmede oldukça etkili olmuştur.¹² Merkezîyetçi/otoriter yönetsel yapı, neticede, toplumsal unsurların, sivil oluşumların güçsüzlüğünü ve/veya görünmezliğini getirmiştir. Toplumsal kuvvetler, rıza gösterici, itaatkâr, bağımlı, edilgen, kontrol edilebilir şekilde organize edilmiştir. Bu durum, pasifizme ve “faaliyetsizlik kültürü”ne yatkın oluşumları beslemiş, bu da tipik bir zihniyet ve yaşama kalıplarına kaynaklık etmiştir.

Bürokrasi böylelikle, hem çalışanlar hem de genel toplum üzerinde tanzim edici, yönlendirici bir iktidar kurmuştur. Bürokratik zihniyet, büyük ölçüde, devletçi, merkezci ve otoriter niteliği ile aynı zamanda, organik devlet kurgusunu ve buna yakın oluşumları beslemiştir.

Memur zihniyeti/toplumu kavramları, ileride üzerinde durulacağı gibi, tarihsel bir arkaplana yaslanır. Türkiye toplumunun tarihsel koşulları, bürokratik yönetim geleneği, devlet iktidarının merkeziliği, devlet dışı özerk sosyal/iktisadi kurumların zayıflığı, “devlet baba” anlayışı vs. memurluk zihniyetinin toplumsal inşasına imkan tanımıştır. Memur zihniyeti, zaman içinde kurumsallaşarak, toplumsal görünürlük kazanmış ve tüm iktisadi/sosyal yaşam alanlarını kuşatmış gibidir. Bundan dolayı, memurluğa ve memur zihniyetine ilişkin eleştiriler hiçbir zaman eksik olmamıştır. Memurluğun olumsuz göstergelerine ilişkin yakınmalar bugün de olanca ağırlığıyla devam etmekte, iktisadi ve sosyal geriliğimizin nedeni olarak görülmektedir. Bu yakınmalar arasında, daha öncede dile getirildiği gibi Prens Sabahattin’in görüşleri büyük bir ağırlığa sahiptir. Bu noktada, onun toplumsal yapımızın memuriyen kurgusuna dair söylediklerine kulak vermede büyük yarar bulunmaktadır.

PRENS SABAHATTİN¹³ VE GENEL DÜŞÜNSEL EVRENİ

Prens Sabahattin (1877-1948), Türkiye’nin modernleşmesine işaret eden ve bunun için de, toplumsal yapının reorganizasyonu üzerinde duran düşünürler arasında ayrı bir öneme sahiptir. Prens Sabahattin’in ayırıcı yönü, onun “toplumsal yapı”ya ilk işaret eden biri olması ve sorunların çözümünü toplumbilimsel bir temele oturtmasından kaynaklanır. Bundan dolayı da Prens, Osmanlı toplumunun ihyasının, verili toplumsal yapının irdelenmesi ve bu yapının reorganizasyonu ile mümkün olacağını dile getirir. O, bu çerçevede, toplum yapımızı anlamak ve yaşanan sıkıntıları aşmak yolunda etkili bir “reçete” sunmaktadır.

Prens Sabahattin’in görüşleri, büyük ölçüde, Osmanlı’nın son döneminin

¹² Bkz. Yılmaz Esmer, “Piyasa Ekonomisi, Özelleştirme ve Ekonominin Kanunları, Toplum ve Ekonomi, Sayı 4, s. 5-12

¹³ Prens Sabahattin, Abdülhamit’in kız kardeşi Seniha Sultan’ın oğludur. Babası, Mahmut Celalettin Paşa’dır. Prens lakabını annesinin Osmanlı hanedanına mensup olmasından alır. Prens Sabahattin’in hayatı ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Erkul, “Prens Sabahattin” E.Kongar, *Türk Toplumbilimcileri I.* (içinde), İst: Remzi Kitabevi, 1982, s.83-90; ; C.Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İst: İstanbul Matbaası, 1954

siyasal kargaşa ortamında şekillenmiştir. Toplumsal alanın hemen her noktasında hissedilen yokoluş sancuları, ülkesinin geleceği konusunda düşünen her aydın gibi Prens'i de derinden etkilemiştir. Osmanlı hanedanından gelen duyarlılıkları, onu kurtuluş reçeteleri/çözüm paketleri üretmeye yöneltmiştir. Prens'in yazdığı kitaba "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir" ismini vermiş olması da, taşıdığı bu sorumluluk duygusunun dışavurumu olarak görülebilir.

Prens Sabahattin'in görüşlerinin odağını; "teşebbüs-i şahsi", "özel mülkiyet", "adem-i merkezîyet" ve "bireyci toplumsal örgütlenme" oluşturur. Türkiye'nin tek kurtuluşunun söz konusu değerler etrafında örgütlenmesiyle mümkün olacağını dile getirir. Modern uygarlığı ortaya çıkaran dinamiklerin bu değerler olduğu ve bunlara kendi bünyemizde hayatîyet kazandırmamız halinde, siyasi/sosyal ve iktisadi alanda bir Rönesans'ın yaşanacağını ifade eder.

Bireyci felsefeye (individualism) inanan Prens, her alanda "aktif", "girişken", "kendi ayakları üzerinde duran" bireyci kişiliklerin toplumsal yapıyı dönüştürebileceğini dile getirir. Bunun için de devlet ve aile gibi kurumlara yaslanmayan, kapitalist süreçte aktif roller üstlenmeye aday özgür bireylerin ve sosyal kesimlerin kök salmasının gereğine işaret eder.

Ona göre, Osmanlı toplumu girişimci toplumsal dinamiklerden yoksundur. Girişimci/kapitalist bir oluşum için, "hür teşebbüsçü", "ademi-merkezîyetçi", "özel mülkiyetçi" ve "bireyci toplumsal kurguya" ihtiyaç vardır. Gelişme ve ilerlemenin motorize güçleri olan bu faktörler, aynı zamanda bireyci-liberal bir toplumsal yapının da önkoşulunu oluştururlar. Bunlardan yoksun olma; Osmanlıyı "kamucu", "devletçi", "katılımsız" ve "merkezci" bir yönetime ve toplumsal bünyeye mahkûm etmiştir. Bu aynı zamanda, memurların tek hakim sınıf ve memur zihniyetinin de en baskın eğilim olarak belirmesine neden olmuştur.

Prens, bütün sorunların kaynağını bir "sosyal yapı" meselesi olarak gördüğünden bu yapının ıslah edilmesi ve yeniden düzenlenmesi gereği üzerinde durmuştur. Bunun için yapılacak esaslı iş, "cemaatçi" yapıdan "bireyci" yapıya geçmek olacaktır. Bu yapısal değişim, her şeyden önce bazı temel sorunların tespitine bağlıdır. Bu sorunlar esaslı bir şekilde ortaya konuldukça çözümler de netleşecektir.

Prens'in görüşleri, mevcut sosyal yapının yeniden inşası yolunda oldukça radikal ve değişimci sorgulamalardır. O, sosyal yapının ihyası için toplumsal ilişkiler, aile, eğitim, üretim, yönetim vb. alanlarda bir silkinişe, dirilişe, dinamizme ihtiyaç olduğu, bunun ise, girişkenlik ve dinamizmi törpüleyen değerlerden feragatle mümkün olacağını belirtir.

Prens'in görüşleri, Türkiye toplumunun kurtuluşuna dair köklü tezlere sahiptir. Bu görüşleriyle Prens, Türk toplumunu dönüştürmeyi, kapitalist ülkeler düzeyine çıkarmayı, miskinliği ve ataleti üreten toplumsal kültürü terk etmeyi, girişimci/bireyci bir sosyal doku yaratmayı hedeflemiştir. "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" sorusuna o, öz itibarıyla "memur zihniyeti" ve "memur toplumu"ndan uzaklaşmakla kurtulabileceğimiz yanıtını vermiştir. Gerçekten

de, gelişmiş ülkelerin toplumsal yapıları, büyük ölçüde, birey üzerine ve girişimci/bireyci kültüre dayanmaktadır. Prens'in yüz yıl önceki yaklaşımları, bugün farklı yönleriyle politik tezler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bugüne gelinceye kadar, siyasal/ sosyal yapımızda yaşadığımız dönüşümler, yenileşmeler de, bir bakıma, Prens' in özlemini duyduğu kapitalist, bireyci, girişimci toplumsal yapıyı işaret etmektedir. Bugün, Türkiye toplumu, devleti küçültmek, özelleştirmeyi hızlandırmak, sivil toplumun önünü açmak ve devleti hukuka ve insan haklarına oturtma yolunda büyük bir çabanın içindedir. Ayrıca, girişimci sınıfın önünü açmak, bürokrasiyi azaltmak, devletin üretici fonksiyonlarını kısmak, yerel yönetimleri güçlendirmek de, siyasilerin hep çözüme kavuşturmak istedikleri sorun alanlarını oluşturmaktadır. Tüm bunlar, aslında Prens'in, memur toplumundan bireyci/girişimci topluma geçiş yolunda altını çizdiği ana doğrultuları oluşturmaktadır.

MEMUR TOPLUMUNUN KURUCU UNSURLARI

Memur toplumu, tarihsel/toplumsal koşullarla yakından ilişkilidir. Bir takım toplumsal/politik dinamikler bu toplumsal yapıyı incelemektedir. Bunlar arasında "Osmanlı toplum yapısı", "merkeziyetçi bürokrasi", "eğitim sistemi" ve "aydın sınıf" büyük bir ağırlığa sahiptir. Aşağıda, söz konusu bu kurucu unsurlara daha yakından bakılmaktadır.

Osmanlı Toplum Yapısı

Memur zihniyeti ve memur toplumunun en önemli kurucu öğelerinden biri hiç kuşkusuz Osmanlı toplum yapısıdır. Bilindiği gibi, Osmanlı toplumu, merkeziyetçi bir yönetim aygıtına sahiptir ve bu merkeziyetçi yapı, farklı güç adacıklarının ortaya çıkmasını ve toplumsal muhalefetin kök salmasını önlemiştir. Devlet merkeziyetçi bir şekilde örgütlenmiş, sınıfsal farklaşmayı önleyici bir iktisadi rejim takip edilmiştir. Böylelikle sınıflaşma keskinleşmemiş ve dolayısıyla yönetici sınıf gücünü ve otoritesini koruyabilmiştir. Böylece, daha çok devlet eksenli meslekler ve mesleki kategoriler ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, askerlik, kalem memurluğu, dini hizmet memurlukları ve küçük esnaflık/zenaatkârlık güçlenmiştir. Bundan dolayı, halkın ve bireyin gizil güçlerini ve dinamizmini harekete geçirici bir vasat oluşmamıştır. Devlet, hiç de üstüne düşmeyen görevlerle bünyesini genişletmiş, böylece geniş bir resmi alan, yani devlet merkezli iş/uğraş birimleri ortaya çıkmıştır. Toplumda resmi görevler, üretim işlerinden üstün tutulduğundan, üretime yönelik ve özellikle endüstriyel ve ticari faaliyetler rağbet görmemiştir. Ticari ve endüstriyel faaliyetlerle uğraşmak küçültücü ve

basit bir uğraş sayıldığından, halk devlet dairesine “kapılanmak” sevdasına kapılmıştır.¹⁴

Prens’e göre, Osmanlı, “kamucu” sosyal yapıya sahipti. Bu yapı, genel planda, her şeyin devletten beklendiği, kişisel çaba ve girişkenliğin teşvik görmediği, yetki ve otoritenin tek merkezde toplandığı, mesleki işbölümü ve uzmanlaşmanın olmadığı, herkesin devlete kapılanarak (memur olmak) rahat etmeyi düşündüğü bir toplumdur. Böyle bir toplumu önceleyen koşulları, Prens, toplumsal kültürün oluşum seyrinde görmektedir. Ona göre, toplum olarak üretmek, çalışmak, sebat etmek, ilerlemeci değerlere yönelmek yerine “çalışmadan kazanmak”, “kayırılmak”, “arkalanmak”, “rahatlığı aramak” vb. alışkanlıklara sahibiz. Bu yüzden, devlet dairelerinde lüzumundan fazla memur istihdam edilmiş ve bunlar “liyakate” göre değil daha çok “himaye” maksadıyla işe alınmışlardır. Toplum olarak cemiyete ilk adımı atar atmaz başkalarının desteğine sığınıyor, şahsi haysiyetimizden fedakarlık yaptıktan sonra hayatta kalmak için yine koltuk değneğine ihtiyaç duyuyoruz. Başkasının himayesi ile ayakta kalan bir genç ise, kuvvetli bir şahsiyete sahip olamıyordu. Çünkü kendi başına, bağımsız bir şekilde hareket edemediğinden neticede kendisine destek çıkarların istediği şekle bürünüyordu.¹⁵

Osmanlı toplumunda kişi; genelde, aile, akraba, cemaat ve devlet gibi kurumların yardımını gözetmekteydi. Bireyin yaşama ilişkin bu dayanakları, onu kendi başına çalışmak, üretmek ve kendi ayakları üzerinde durmaktan alıkoyuyordu. Bununla birlikte, toplum kültürünün; çalışma, rekabet, risk alma, alış/satışı kutsama, zenginleşme, biriktirme, ortak iş yapma vb. girişimci değerlere açıklık göstermemesi, bireyin girişimci-bireyci güdülere sahip olma şansını ortadan kaldırmıştır. Bu yüzden, toprakla uğraşanlar dışında Osmanlı insanı gözünü tek işveren olarak devlete dikmiş, devlet sektörü tam da, miskinliği ve ataleti içselleştirmiş ahali için bulunmaz bir kaftandı. Devlet dairelerine kapılanmak isteyenlerin de büyük bir kısmı, memurluğu daha rahat olduğu için seçmekteydi. Memurluğun yüksek itibar ve gelir sunmasına ek olarak rahat ve kolay bir uğraş olması, halk nazarında onu cazip hale getirmiştir. Ailelerin çocuklarını memur yapmak, dünya gözüyle görmek istedikleri saadetlerinden biri olmuştur. Memurluk itibar ve güven unsuru olarak görüldüğünden, aileler kızlarını memura vermeyi tercih ediyorlardı¹⁶.

Çocuklar, genelde, aileleri tarafından aşırı bir koruma/kollama tazyiki altındaydılar. Çocuklar umumiyetle, geniş aile içinde birbirinin yardımını ve desteğini görerek, cemaat hayatının paylaşımcı/solidarist desteğini arkalarına alarak yetişiyorlardı. Risk alma, kendi için çalışma, didinme yerine, başkası için yaşama ve kanaatkâr bir hayata alışıyorlardı. Kişiler, hayatlarını kazanmak için

¹⁴ M. Sencer, “Türkiye’nin Sosyal Sorunları Açısından Prens Sabahattin” Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir* (içinde), İst: Elif Yay., 1965, s.19-30

¹⁵ Nezahat Nurettin Ege, *P. Sabahattin Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, İst: Güneş Neş., 1977, s.204

¹⁶ Toplumsal kültürün memurluğu yüceltici ve memur-yönelimli sosyalizasyonu için bkz. Baha Tevfik, *Felsefe-i Ferd*, İst: Altıkırkbeş Yay., 1992, s.55

şahsi teşebbüslerine değil, köy cemaatinin yardımına bel bağlıyordu. Bu nedenle, ayakta kalmak için, “malumatlarını genişletmeye zorlayacak tahrik”ten mahrum kalıyorlardı.¹⁷ Ailelerin çocuklarını bağımlılaştırıcı terbiyeden geçirmeleri, koruyucu ve kollayıcı bir tutum içinde olmaları, hiç kuşkusuz kişisel girişim saikiyle hareket kabiliyetini zayıflatıyordu. Sonuçta, kişisel girişimcilik kültürü yerleşmiyor, kişiler, kendilerine destek çıkacak arkalıklar aramaya ve onlara sığınmaya çalışıyorlardı.¹⁸

Bu noktada, Ülgener de, Osmanlı sosyal yaşamının “ataleti” üretici yönüne temas etmekte ve halkın memuriyete yönelmesinin gerekçelerine odaklanmaktadır. Ülgener, Osmanlı sosyal yaşamını analize çalıştığı “*İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*” adlı eserinde, Osmanlı toplum yapısının kendi içinde yer yer dinamizmini kaybettiği, atalete ve miskinliğe açıklık gösteren bir karakter kazandığını belirtmektedir. Ülgener, özellikle, 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren Osmanlı toplum düzeninin bozulduğunu, Osmanlı ekonomisinin içe kapandığını, sosyal hayatın durgun ve atıl hayat üslubuna yenik düştüğünü dile getirmektedir. Bu hayat üslubu sonuçta, Osmanlı toplumunu, modern kapitalizmi ve rasyonel iş örgütlenmesini ortaya çıkaracak güdülerden yoksun bırakmıştır. Ona göre, geleneksel usullerin ve anlayışların sürdürülmesi, özellikle üretim tarzı ve tekniği hususunda katı bir muhafazakârlığa teslim olmaya neden olmuştur. Gelenekçilik aynı zamanda sosyal yapı ve tabakalaşmada, cemaatleşme ve içe kapanma eğilimlerini güçlendirmiştir.¹⁹ Osmanlı devletinin iktisadi gerileyişinde; mevcut kâr ve teşebbüs zihniyeti, kanaatkârlığı kutsayan değer yargıları ve durgun/atıl hayat üslubu neticede, kapitalist anlamda işin rasyonalizasyonuna mani olmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı’nın iktisadi gerileyişinin esaslı nedeni, kâr ve teşebbüs zihniyetinin rasyonelleşmemesidir. Kâr ve teşebbüs zihniyeti ise, kazanç hevesinin olması ve bu hevesin normal üretim ve ticaret yollarına yöneltilmiş olmasıyla anlam kazanmaktadır.²⁰

Ahmet Mithat Efendi’ de, girişimci ruhun toplumumuzda kök salmadığı, bundan dolayı da halkın memuriyete büyük bir teveccüh gösterdiğini dile getirmiştir. Ona göre, “...bizim İstanbul’umuzda teşebbüs-i şahsi ve ticaret fikirleri henüz uyanmamıştır. Kibardan hiçbir kimse kesb-ü kâra heves etmiyor. Aba ve ecdattan kalmış bazı çiftliklere malik olanlar bunları yalnız gezinti mahalli telakki ediyorlar. Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medar-ı maişet bilmiyor. Halbuki hazine-i devlet yalnız geçirimleri için oraya göz dikenleri ne ile doyuracak? Varıdatla değil mi? O varıdatı ziraat, sanayi, çobanlık ve ticaret hasıl etmeyecek mi? Bunlar zayıf ve miskinlerin

¹⁷ N. Nurettin Ege, age, s.351

¹⁸ N. Nurettin Ege, age, s. 166

¹⁹ Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İst: Der Yay., 1991, s. 87

²⁰ S.Ülgener, age, s.128-129

ellerinde bulundukça hazineye getirecekleri varidat dahi zaifane, miskinane bir suretten ayırlamaz"²¹

Sayar'ın ifadesine göre, Osmanlı insanı, tabiatıyla, üretici bir karaktere sahip değildi ve ekonomik bir kişilik olmaktan uzak idi. İktisadi hayata canlılık getirecek, kâr saiki ile hareket edecek bir insan tipolojisini Osmanlı toplumu üretememişti. Bu nedenle, Osmanlı'da Batılı anlamda bir burjuva sınıfı oluşmamış, girişimci ruh bu topraklarda kök salmamıştır. Oldukça zayıf olan burjuvazi de, ekonomik girişim ruhundan yoksun olan "bürokratik taife" nin tamamıyla kontrolünde idi.²² Toprak'a göre de, "sürekli devlet gözetimi ve boyunduruğu altında bulunan bireyin kendi başına, kişisel çıkarını gözeterek, kâr amacıyla çaba sarf etmesi düşünülemez, devlet karşısında birey olarak varlığını koruyamayan reyanın, girişimde bulunması, birikim sürecine girmesi beklenemezdi".²³

Bunun dışında bazı dışsal dinamikler de, girişimci aktiviteleri hem köreltmış hem de ortadan kalkmasına yol açmıştır. Özellikle, yabancıların bazı iktisadi haklara sahip kılınması (1838 İngiliz Ticaret Antlaşması), ekonomik çabaların başarısızlığa uğramasına ve girişkenliğe dayalı ticaret ve endüstri imkanlarının zayıflamasına yol açmıştır.²⁴

Girişimci sınıfın güçsüzlüğü (ya da yokluğu), toplumsal yapının farklılaşmasını güçleştirmiştir. Batı'da kapitalist toplumun gelişim sürecinde sınıfsal mücadeleler başat bir rol oynamış ve burjuvazi bu mücadeleyi ateşlemiştir. Toplumsal hiyerarşide üstün ve ayrıcalıklı bir yere sahip olan aristokratlara karşı burjuva sınıfı, toplumsal ve siyasal iktidarı ele geçirmek ve kendi değerleri etrafında toplumsal sürecin üretilmesini sağlamak için, eşitlik, özgürlük ve insan hakları için mücadele etmiştir. Bu yolla Batı'da demokratik ve gelişkin kurumlar ortaya çıkmış, toplumsal kesimler ilerleme ve kalkınmanın motor gücü haline gelmişlerdir. Oysa Osmanlı toplumunda, bu yönde mücadeleyi ateşleyen bir sınıf yoktu ve bu durum, iktisadi, sosyal ve siyasal sürecin devlet merkezli işleyişinin de müsebbibi durumundaydı.

Sonuç olarak denilebilir ki; iktisadi sınıflardan yoksunluk, bireyin güçsüzlüğü, girişim noksanlığı, dominant bürokrasi, bağımlı toplumsallık, cemaatçi dayanışma, yatay sınıfsal ilişkiler, toplumsal kesimlerin örgütsüzlüğü, üretim ve sermayenin azınlık grupların elinde olması, özel mülkiyetin yaygın olmayışı ve devleti kutsayan toplumsal/kolektif iradenin varlığı ve bir bütün olarak girişimci/kapitalist ilişkilere cevaz vermeyen yönetim ve toplumsal yapı, Osmanlı toplumunu girişimci birey ve kültür kalıplarını üretme imkanından uzaklaştırmıştır. Bu toplumsal ve yönetsel yapı, pek tabiidir ki, devletin merkeziliğine dayandığından, sonuçta, memur sınıfının iktidarını pekiştirmeye

²¹ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, İst: MEB Yay., 1991, s.111

²² A. Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İst: Der Yay., 1986, s.298

²³ Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İst: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.2

²⁴ Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)* İst: İmge Yayınları, 1992, s.9

ve memur zihniyetinin kök salmasına yaramıştır. Ne var ki, bu zihniyet yukarıdan aşağıya tüm kurumlara nüfuz ederek, makro düzeyde toplumsal kültürü yeniden örgütlemiştir. Bu doğrultuda, toplum kültürü, kamucu, dayanışmacı, kollamacı, atalet ve pasifizme dayalı tarzda yeniden şekillenmiş, girişimci çabalar kök salmamış, böylelikle toplum memurluğa ve memur zihninin egemenliğine terk edilmiştir.

Tanzimat ve Merkeziyetçi Bürokrasi

Memur zihniyeti ve memur toplumunun bir diğer kurucu unsuru da, merkeziyetçi bürokrasidir. Merkeziyetçi bürokrasinin gücünü arttırması, Tanzimat'la (1839) yeni bir boyut kazanmıştır. Tanzimat, devleti yeni bir siyasal ve hukuksal düzene oturtma hareketi olarak öne çıktığından, bu dönemde birlikte, Osmanlı yönetim sisteminde büyük çaplı değişim hareketlerine girilmiştir. Etkili bir memur sınıfı ihdas edilerek modernist projelerin hayata geçirilmesine çalışılmış, bu süreçte, yenilikçi siyasaya verdikleri destekten dolayı memurların yönetim kademesi içerisinde nüfuzları artmıştır. Tanzimat memurları devşirme gelenekten beslenmek yerine nüfuzlu eşraf ve Avrupa'da eğitimlerini tamamlamış yeni bürokrat kuşaktan oluşuyordu ve bunlar da, halkla irtibatları sınırlı, seçkin-devletçi bir eğilime sahiplerdi. Ülkenin pek çok kurumunda yaşanan çözülme belirtileri, bürokraside de yaşanıyor, devlet dairelerinin ve memurların içinde buldukları pozisyon, tipik memur zihniyetini ele veren negatif bir görüntü çiziyordu.²⁵

Tanzimat'la birlikte, Fransız yönetim sistemi kurumsal olarak ve anlayış itibarıyla iktibas edilerek, etkili bir memur sınıfı meydana getirilmiştir. Tanzimat hareketi, ülkeyi bireyci, kapitalist, adem-i merkeziyetçi bir yapıya götürmek yerine, merkezci ve tahakkümcü bir anlayışı egemen kılmıştır. Çünkü bu dönemde birlikte, eğitim, yönetim, siyaset, ekonomi vb. alanlarda devletin baskıcı yaklaşımına ve tekil anlayışına uygun düzenlemeler hız kazanmıştır.²⁶

Oluşturulan bu merkeziyetçi yapı, pek çok alanda yönetsel sorunlara neden olmuştur. Prens'e göre bu merkeziyetçilik, mahalli ihtiyaçlarımıza asla uymayan, en çok masrafla en az iş gören ve Türkiye'yi baştan başa bir sefalet diyarına çeviren bir idari rejimdir.²⁷ Merkezi idare gereği, her işi devlet yaptığı için, memur sayısı çok artmıştır. Buna karşın, işlerin zamanında yapılmadığı ve halkın memurlardan şikayetleri de artmıştır. Namık Kemal, “memur olmak bize ne fayda sağladı? Biz sıkıntılar içindeyken, Hıristiyanlar sanat ve ticaretle uğraşıp Avrupa seviyesine geldiler” demek suretiyle “memuriyetçi” politikalarından şikayet etmiştir.²⁸

²⁵B. Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İst: İşaret Yay., 1992, s.11-18

²⁶ Prens Sabahattin, age , s.56

²⁷ N.Nurettin Ege, age, s.260

²⁸ H.Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İst: Okumuş Adam Yay, 2001, s.147

Prens, Tanzimat'ın menfi tesirlerinden birinin de oldukça güçlenmiş olan "memur taifesi" olduğunu belirtmektedir. Ona göre, "memleketimiz, devletin ta teşekkülünden beri, umumi kuvvetleri elinde tutarak yaşayan ve birbirlerinden ancak zevahiri itibariyle farklı muhtelif numuneler meydana getirmiştir ki, bunun en son istihalesi; içinde bulunduğumuz Tanzimat Devri'nin mahsülü olan memur numunesidir".²⁹ Prens, bu memur sınıfının da örnek alınan Fransız yönetiminin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Fransa modeline göre yapılandırılan yönetim yapımız, neticede merkezîyetçi bir karakter kazanmıştır. Bu yapı içinde, memurların yönetimdeki etkinlikleri artmıştır. Oysa, Anglo-Sakson toplumların yönetim hayatı bu şekilde düzenlenmiş değildir. Yönetim biçimi hiç bir zaman bir "memur cemaati" ne dayanmaz. Tanzimat ise büyük bir değişim hareketi olarak belirlemekle birlikte, merkezîyetçiliği ve memurların iktidarını kurumsallaştırmıştır. Bir başka deyişle Tanzimat bütüncü yapının üstünlüğünü ve toplumsal kesimlerin pasifliği ve güçsüzlüğünü pekiştirmiştir.³⁰

Bürokrasinin merkezîyetçi ve egemen varlığı, sivil girişimlerin önünü kesici bir etkiye bulunmuştur. Ziya Paşa'nın ifadesine göre, Tanzimat'tan önce, her yerin "mutasarrıf" ve "mütesellimi" kendi idaresinde müstakil idi ve bir köprü'nün yapılması gerektiğinde civar köylere bir emir gönderilir ve her köyden birkaç adam toplanır, kimisi taş, kum, kereste getirir birkaç gün içerisinde köprü yapılırdı.³¹ Weiker' da Ziya Paşa'yı destekler mahiyette, merkezîyetçiliğin hizmet üretimini aksattığını dile getirmiştir. Onun ifadesine göre, Maliyeye sunulan bir dilekçe, en az 22 bürokratik kademede işlem görmeden gereği yerine getirilemiyordu. Çoğu lüzümsüz ihdas edilmiş bakanlık ve bürolar, hizmet akışını zorlaştırıyordu.³²

Böylelikle, devlet, bürokrasi yoluyla, toplumu kontrol altında tuttuğu gibi, gelişme/ilerleme kanallarını da tıkamış oluyordu. Tüm işler, memurlar vasıtasıyla gerçekleştirildiğinden, kapitalist girişimci vasat oluşamıyordu. Altan'a göre, Osmanlı'nın sanayileşememesi ve sermaye sahibi bir müteşebbis sınıfın doğmamasının tek nedeni onun "bürokrasisi" idi.³³ Keyder de, benzer şekilde, Osmanlı'da girişimci/kapitalist damarın ortaya çıkmayışını, merkezîyetçi bürokrasinin gücüne bağlamaktadır.³⁴

Dolayısıyla merkezîyetçi bürokrasi, sosyal hayata getirdiği düzenleme ile bireysel ve toplumsal ataleti pekiştirmeye yaramıştır. Bu da, toplumsal yapının ıslahı yönündeki köklü değişimlere olan ihtiyacı büsbütün artırmıştır.

²⁹ N.Nurettin Ege, age, s.348

³⁰ Prens Sabahattin, age, s.57

³¹ İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat C:II*, İstanbul: MEB Yay. 1999, s. 818-819'dan aktaran H.Özdemir, age, s. 149

³² Walter F. Weiker, "The Otoman Bureaucracy: Modernization and Reform" *Administrative Science Quarterly*, V. 13 september, 1968 s.451-470 den aktaran H. Özdemir, age, s.150

³³ Mehmet Altan, *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı*, İst: Afa Yayınları, 1994, s.75

³⁴ Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Ank: Dost Yayınları, 1983, s.157

Eğitim Sistemi

Memuriyen toplumun kurucu unsurlarından biri de Osmanlı eğitim sistemidir. Prens'e göre, eğitim kurumlarımız, memur namzetleri yetiştirmek üzere faaliyet gösteriyordu. Eğitim sistemi ezberciliğe dayalıydı ve daha çok kalemde görev yapmaya yarayacak bilgi ve beceri kazandırmak amaçlanıyordu. Böylelikle, ferdiyetçi tipler yerine daha çok "devletçi", "maaşçı", "tufeyli" tipler yetişiyor bu da, büyük ölçüde, asalak memur sınıfının gücünü arttırmasına neden oluyordu.

Çocuklarını okula gönderen ailelerin tek düşüncesi de, onları memur yapmaktı. Bürokrasi, egemen sınıf olduğundan, toplumun ideal (model) insan tipi de devlet memuru oluyordu.³⁵ Prens'e göre, "gerek köylü ve gerek kentli ailelerimiz çocuklarını bağımsız bir hayata hazırlamıyor, onlara özel çalışma ve girişkenliklerine dayanarak yaşama ve yükselebilmek gücünü veremiyor, tersine onlarda hayat güçlüklerini çözmek için hep bir dayanak arama eğilimi meydana getiriyor"du.³⁶

Oysa, Prens'e göre, lüzumu hissedilen şey, bireyci tipler/şahsiyetlerdi. Bireyci şahsiyetlerin sayısının artması ise, ilkece verilen eğitimin niteliğine bağlıydı. Hem aile, hem de mektepler, kendi ayakları üzerinde duran, bireyci tipler yetiştirecek bir "terbiye" vermelidir. Bu konuda, aileye çok hayati bir iş düşmektedir. Esas olan, bireyci aileler kurma gücünde olan kız ve erkekler yetiştirmektir. Bunun için de, ulusal eğitimin hemen her noktasında hedef, bireyci/girişken değer ve tutumlara sahip insanlar olmalıdır.³⁷

Benzer şekilde, Fındıkoğlu da, bir yazısında (1948), eğitimin merkezci uygulamalardan arındırılması, adem-i merkezietçi bir temelde yeniden yapılandırılması gereğinden söz etmiştir. Ona göre, ilkokulların "memur" ve "kalem efendisi" hedeflerine uygun yetiştirdiği çocuklar, artık, "iktisadi havza adamı" ve "şahsi teşebbüs sahibi" olarak yetiştirilmelidir. Bunun için de ülkeyi belli başlı eğitim bölgelerine ayırmak, her bölgenin iktisadi ve sosyal özelliklerine uygun öğrenciler yetiştirmek, bu öğrencilerle "hayat" arasında sıkı bir ilişki kurmak gerekir.³⁸ Bunun için de eğitim, bireyci yapıyı kolaylaştırıcı bir misyon, değer örgüsü ve felsefeyle donatılmalıdır.

Prens, toplumsal sorunların kaynağında, göreneğe dayalı, kişiliği öldüren eğitim sistemini gördüğünden, bu sistemin değişmesinden yanadır. Ona göre, "memur zihniyetine" hapsedilmiş, varlığını başkalarının yardım ve desteğiyle sürdürmeye çalışan fertlerden oluşan bir toplumla hiçbir yere varılamaz. Bu yüzden, eğitim sistemi, bireyci tutum ve davranışlar kazandıracak şekilde yeniden düzenlenmelidir.³⁹ Prens, bu konuda bir adım daha ileri giderek

³⁵ Kazım Berzeg, *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*, Ank: Siyasal Kit. 1993, s.167

³⁶ P.Sabahattin, age, s.48

³⁷ P.Sabahattin, age, s.63

³⁸ N.Güngör, age, s.158

³⁹ Prens Sabahattin, age, s.8

ferdiyetçi okullar açılmasını ve İngiliz okullarından “ehliyetli”, "işinin eri" eğitimciler getirilerek, girişimci fertler yetiştirilmesini ister. Adem-i merkezîyetçilik eğitim sahasında da uygulanmalı, eğitim yerelleşmek suretiyle merkezci yönlendirmelerden uzak tutulmalıdır.⁴⁰

Memur Aydınlar

Memuriyen toplumun diğer bir kurucu unsuru da “memur aydınlar”dır. Osmanlı’da aydın sınıf, genel olarak, “devletçi-seçkinci”, “aktarmacı” ve “bürokrat” zihniyetine sahipti.⁴¹ Tanzimat’la birlikte ülkenin değişim yönünün Batı’ya çevrilmesi ile aydınlar Batı bilim ve düşünce geleneğini ülkemize aktarma uğraşısı içinde olmuşlardır. Tanzimat’la gelen değişimci/yenilikçi rüzgara destek vermelerinden dolayı bürokraside önemli mevkileri işgal etmişlerdir.

Akdağ’a göre, Osmanlı devletinde, sivil-asker bürokrasi gibi ilmiye sınıfının da devletten maaş alması temel bir sorun oluşturuyordu. Aydın kesim, geniş manada bürokrasinin, kapıkulu sınıfının içindeydi. “Acemi ocağı ve Enderun da, bürokrat yetiştirmek üzere kurulmuştu. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren Batılı biçime uygun eğitimi uygulamak için kurulan tüm eğitim kurumlarımız da birer devlet örgütü olarak doğdular. Öğretim kadrosu, devlet memuruydu. Bunların kurulmasının tek amacı ise devlete bürokrat yetiştirmek, eskimiş bulunan acemi ocağı ve Enderun gibi kurumların yerini doldurmaktı”.⁴²

Prens’e göre, bu aydın sınıf, özerk bir sınıf değildi ve fazlasıyla bürokratik özellikler sergiliyordu. Bürokrat aydınlar, “memur zihniyetine” hapsolmuşlardı ve kamunun imkanlarından yararlanmak adına, insani ve erdemsel duyarlılıklarını yitirmişlerdi. Söz konusu aydın kesimin yaptığı tek şey statükoya kan taşımaktı. Onlardan radikal dönüşümler için çaba sarfetmeleri beklenemezdi. Onlar kurulu düzenin yeniden üretimi gibi kutsal bir misyona hizmet ediyorlardı. Maaşlı olduklarından, bağımsız bir aydın gibi değil, elleri kolları bağlı bir “kapıkulu” gibi davranıyorlardı. Devlet dışında işverenin olmaması da gözlerini devlet kapısına dikmelerine yol açmıştı. Devlet bürokrasisinde görev yapan aydınların devleti ve siyasal işleyişi tenkit etmeleri ve ona karşı tavır almaları güçtü.⁴³ Dolayısıyla, serbest iş piyasasının olmadığı Osmanlı toplumunda aydınlar bağımsız bir kategoriye temsil etmiyorlardı. Onlar da, memur sınıfının bir parçasıydılar. Aydınların bağımlı olduğu toplumda ise, mevcut düzeni tersyüz etmek, değişimci bir süreç başlatmak mümkün değildi.

⁴⁰ N.Güngör, age, s.158

⁴¹ M.A.Kılıçbay, "Osmanlı Aydını", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt I İst. 1985, s.60

⁴² Bkz. Kazım Berzeg, age, s. 166-167

⁴³ Ali Erkul, age, s.144

Oysa, Prens, sosyal yapıyı dönüştürmede aydınlara büyük umutlar bağlamıştır ve bunun için de, onların siyasal iktidar karşısında muhalif kalmalarını ve özgür bir tavır sergilemelerini istemiştir. Aydınlar siyasal iktidara yaranmamaları ve devletin gölgesi dışında olmaları gereğini salık vermiştir.⁴⁴ Ona göre, aydınlar mutlak surette, yol açıcı, yenilikçi/değişimci misyonlar üstlenmelidirler. Toplumsal farklaşma yaratarak, değişimci/yenilikçi süreçler oluşturarak, toplumsal ataleti aşma iradesi ortaya koymalıdır. Toplumsal ataleti aşmak, köklü bir zihniyet devriminin gerçekleştirilmesine yol açacak, bu da aydın sınıfın asli misyonuna geri dönmesini mümkün kılacaktır. Bunun için de, aydınların taşıdıkları, “memuriyen zihni” terk etmeleri, memuriyen vasıflardan sıyrılmaları bir zorunluluktur. Aydınların özgürleşmeleri, toplumun sözcüsü olmaları ve tabu yıkıcı bir işlev görmeleri, kuşkusuz, bireyci/kapitalist topluma evrilme yolunda önemli bir adım olacaktır.

Prens Sabahattin'in memurlara, memur aydınlara ve onların temsil ettiği bürokrasiye yönelik eleştirileri, pek tabiidir ki, yöneten sınıfın ve aydınların hoşuna gitmemiştir. Zira, onlar, verili pozisyonlarını kaybetmek istemiyorlardı ve sahip oldukları güç ve prestij nimetlerinden sonuna dek faydalanmaktan yanaydılar. Onlar, kapitalist ülkelerdeki yaşamak için sürekli didinen ve mücadele eden insanlar durumuna düşmemek için bürokrasinin iktidarını onaylıyorlardı.⁴⁵

Memur zihniyeti ve memuriyen toplumu önceleyen tüm bu kurucu unsurlara genel açıdan bakıldığında, Osmanlı toplumunun yapısal özelliklerinin bunda büyük pay sahibi olduğu görülecektir. Osmanlı toplum yapısının cemaatçi/kamucu organizasyonu, bürokrasinin dominant bir karakterde olması, aile ve eğitim sisteminin cemaatçi bireyler yetiştirmesi, aydınların dönüştürücü işlevler üstlenmekten uzak olmaları, yönetimin merkezci yapılanması, ticari ve endüstriyel üretim koşullarından yoksunluk, devletçi kültür, korumacı/bağımlılaştırıcı toplumsal destek ağları vs. bir bütün olarak, toplumda farklaşma yaratıcı değişim süreçleri oluşmasını önlediği gibi, toplumu memuriyen bir kalıp içinde tutmaya da yarıyordu.

OSMANLIDA MEMURLUĞUN TOPLUMSAL KONUMU

Osmanlı'da memurluk mesleği, geniş halk kesimlerinin baş tacı ettiği, yüksek itibar ve saygınlık atfettiği bir meslekti. Memur olmak, devleti temsil etmek, dolayısıyla şerefli, onurlu bir iş/uğraş anlamına geliyordu. Memurluk en geçer akçe olarak görüldüğünden, devlet dairesine “kapılanmak” hususunda bir yarış vardı. Güvenli/rahat bir iş olduğundan memuriyet dışında bir mesleğin yıldızı parlamıyor, ticaret ve zenaatla uğraşanlar azınlıktaydı. Bu işkolları öteden beri gayri müslimlerin elindeydi. Devletin halk nazarında, kutsal/aşkın bir yerinin olması, onu temsil eden memurların da itibarını arttırmıştı. Anneler,

⁴⁴ Ayşe Kadıoğlu, “Laiklik ve Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri”, *Defter*, sayı 33, 1998, s.51

⁴⁵ Ş.Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)* İst: İletişim Yay., 1992, s.292-293

çocuklarını küçük yaşlardan itibaren devlet memuru olmaya özendiriyordu. Onları, uyuturken söyledikleri ninnilerde devlet memuru olmaya dönük manipülatif göndermeler yaygındı. Örneğin, "uyur uyur ya Allah/ büyü, büyü maşallah/ kâtip olur inşallah" ya da "benim oğlum mamır olacak/büyük büyük adam olacak" gibi söz ve maniler toplumun memuriyete ilişkin kolektif temayülünü de yansıtmaktaydı.⁴⁶

Yine, Rüşdiye'yi bitiren her gencin hayalini de, bir kalem'e (devlet dairesine) "kapılanmak" süslüyordu. Eğitime de, bu hedefe ulaştırılacak araç gözüyle bakılıyordu. Eğitim sistemi, üretime yönelik meslek kazandırmak yerine, devlet dairesine ara eleman yetiştiriyordu. Hemen herkesin devlet kapısına göz diktiği bir toplumda, herkese iş verilemeyeceğinden, talipliler arasından tercih yapmak söz konusu oluyordu.⁴⁷

Bugün dahi kullanılan "kalem efendisi" tabiri, "kolalı gömlekleli katibim" tiplemesi o dönemdeki memurluğun prestijini açıklar niteliktedir. Gerçekten, memurlar, toplumsal hiyerarşinin tepesinde yer alıyorlar ve yaşam koşulları ve standartları itibarıyla de genel sınıfsal ayıraç içinde üst mevkileri işgal ediyorlardı.

Toplumsal trendin memurluktan yana işlemeden dolayı, devlet daireleri adeta işgale uğruyordu, kadroya atanmak için kıyasıya bir rekabet ve mücadele vardı. Bu çoğu kez ahlaki sınırları ihlal edici tarzda oluyordu. Davison'a göre, Osmanlı memurlarının çoğu, "herkese yetmesi imkansız olan arpalıklar peşindeydi. Tahminen İstanbul nüfusunun yarısı şu veya bu yolla devletin sırtından geçiniyordu. Gerek İstanbul'da gerekse diğer merkezi vilayetlerde memurların çoğunluğu Paşalara yakınlıkları sayesinde iyi bir konuma gelebileceklerini umuyorlardı. Üst düzey yöneticilerin bekleme salonlarını dolduran akraba ve parazitlerden oluşan kalabalıklar, Osmanlı yönetiminin kayırmacılık, verimsizlik ve rüşvete yol açan felaketlerinden biri idi".⁴⁸

Devlete ve memurlar zümresine kutsiyet atfedilen bir toplumda, herkesin memur olmak istemesi anlaşılır bir şeydi. Ancak, memurluğa bu yüksek teveccüh, aynı zamanda, devlet dairelerini lüzumundan fazla personelle şişirerek, onları adeta işlemez hale getiriyordu. Devlete "kapılanmak"ta da, objektif kıstaslar, tabiatıyla gözetilemiyordu.⁴⁹

Prens, memurluğa yönelik bu yüksek teveccühün gerçekte, rasyonel bir temeli bulunmadığını belirtmiştir. Ona göre, alternatif iş/güç imkanlarının

⁴⁶ Osmanlı memurlarının konumuna ve itibar düzeylerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. C.V.Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye-Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, İst: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996; Ayrıca bkz. Öznur Us, "Memurluk Prestiji" *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 6, sayı 3, 1973; Naci Bostancı, age, s.56

⁴⁷ H.Çelik, "Mansur Bey'den Bu Yana Bürokrasimizde ve Personel Rejimimizde Ne Değişti" *Türkiye Günü* Sayı 26, Ocak-Şubat 1994, s.68

⁴⁸ Roderic H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963 s. 34 den aktaran H.Çelik, agm., s. 67

⁴⁹ Prens Sabahattin, "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Hakkında Bir ikinci İzah" dan aktaran N.Nurettin Ege, age, s.166

olmayışı ve toplumun sosyo-kültürel organizasyonu bunda büyük pay sahibidir. Memurluğun yükselişi ya da mesleki popülaritenin yüksek olmasının temelinde de, memurluğa yönelik pozitif algıların büyük rolü vardır. Benzer bir saptamayı Baha Tevfik de yapmaktadır. Ona göre de, halk yanlış bir düşünce sonucu memuriyete heves etmektedir. Memurların “müreffeh” ve “müsterih” oldukları görüşü de, gerçekte görece bir nitelik arz etmektedir. Bu düşünce, halkın durumu dikkate alındığında doğrudur. Gerçekte, memurların hali pek de içaçıcı değildir. Herkesin memur olmak istemesi, bizdeki memuriyetlerin gıptaya layık bir şey olmasından değil, başka bir şey olunacağıının bilinmemesi bir başka deyişle, bizim terbiye ve kabiliyetlerimizin değişik mesleklere yönelmemize uygun olmaması ve her şeyi kendisinden beklediğimiz hükümetimizin terbiye ve yeteneği artıracak ortam ve kolaylıklar sağlamada tam bir “aymazlık” ve “pintilik” içinde olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁰ Tüm bunlar, sonuçta, bürokrasinin hakimiyetini perçinlemekte ve memur zümresinin hükümranlığına yaramaktadır.

BÜROKRATİK HEGEMONYA VE SOSYAL ALANIN BÜROKRATİZASYONU

Osmanlı devleti, genel çizgileri itibariyle, merkeziyetçi bir bürokratik geleneğe sahipti ve yönetimde, bürokratik unsurlar egemendi. Özellikle, Tanzimat'la birlikte alınan modernist kararlar, bürokrasinin ve bürokratların gücünü artırmıştır. Katı merkeziyetçi yönetim, sonuçta, toplumsal ve iktisadi sürecin de bürokratik kalıplar içine girmesine neden olmuştur. Farklı sınıflar ve ara kategorilerin olmayışı da, bürokratik otoritenin gücünü artırmıştır.⁵¹

Bürokratlar, yönetimdeki ağırlıklarını korumak için, bürokratik olmayan çıkışları engelleyici bir pozisyon almışlardır. Bunun için de merkezileşmeyi arttırarak ve ürün fazlasını kontrol ederek ağırlıklarını hissettirmişlerdir. Bürokratik hegemonya, kapitalist girişimlerin önünü keserek ve memur iktidarını kurumlaştırarak, toplumsal enerjinin dolaşımını önlediği gibi, gelişmenin devlet dışı damarlarını da kurutmuştu.⁵² Bürokratik kurumlar da, hizmet üretme kapasitelerini büyük ölçüde yitirmişlerdi. Yönetimin dayandığı merkezcilik ve aşırı yetke, memurları halka karşı duyarsızlığa ve halk üzerinde tahakküm kurmaya götürmüştü.

Son dönem Osmanlı bürokrasisi, işlevselliğini büyük ölçüde kaybetmişti. İdarede, “atalet”, “miskinlik”, “rüşvet”, “şekil düşkünlüğü”, “kişiler arası kıskançlık-dedikodu”, hantallık” ve “aşırı müstehlik tavırlar” yaygınlaşmıştı.⁵³ Yönetimdeki yozlaşmanın bariz göstergelerini memurlar ya da bürokrasi üzerinde gözlemek olağan idi. Memurlar arasında, rüşvet, iltimas, adam

⁵⁰ Bkz. Baha Tevfik, *Felsefe-i Ferd*, İst: Altıkkırbeş yayınları, 1992, s.60

⁵¹ Prens Sabahattin, age, s.54-57

⁵² Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, II.Cilt, Gözlem Yayınevi, 1975, s.629

⁵³ Tanzimat sonrası bürokrasisi için bkz. T.Ergun-A.Polatoğlu, age, s.73-77

kayırmacılık vb. tavırlara sıklıkla rastlanıyordu⁵⁴ Prens'e göre, her yerde memurların sultası ve tahakkümü vardı. Memur sınıfının hükümler olduğu bu toplumda, "asalak", "bağımlı", "müstehlik" fertler pek tabiidir ki çoğalacaktı. Katı kurallar, şekilcilik, şablonculuk, yaratıcı/özgür istemlere kapalılık, neticede, insanların gizil güçlerini açığa çıkarmalarını engelliyordu. Ticaret ve imalat işleriyle uğraşmak isteyenlere büyük zorluklar çıkartılıyor bu da üretim işlerinin baltalanmasına ve rüşvetçiliğin yaygınlaşmasına neden oluyordu.⁵⁵

Memurlar üzerinde bürokratik kültür olanca ağırlığıyla hissediliyordu. Tam bir "kul" kimliğiyle hareket ettikleri kolayca fark ediliyordu. Geçimleri hükümet kapısına bağlı olduğundan, oradan gelecek her emre koşulsuz bir itaat içindeydiler. Yaşamları otoriteye sıkı bağlılıkla özdeşti ve bu yüzden, tam bir "devletçi", "koşulsuz itaatkâr" ve "yönlendirilmeye yatkın bir tabiata" sahiplerdi.⁵⁶

Prens'e göre, lüzumu hissedilen şey, "memur taifesi"nin sayısını arttırmak değil, aksine, üretici faaliyetlerde bulunanların sayısını arttırmaktı. Çünkü, memurlar, üretici değil daha çok tüketicidirler. Onlar, hiçbir zaman fenni çiftlikleri işletip idare edemezler. Ülke, ancak, fabrikalarda ve ticarethanelerde gün boyu çalışan, üreten, teşebbüs sahibi kişilerin artmasıyla kalkınacak, iktisadi ve sosyal gerilikler bu yolla aşılabacaktır.⁵⁷

Prens Sabahattin gibi, Murat Bey'de Yıldız bürokrasisini asalak ve sömürücü bir mekanizma olarak görmüş ve eleştirmiştir. Yine Ahmet Rıza Bey, devlet işlerinin uzman kişiler tarafından yerine getirilmesini ve Osmanlı memur sisteminin gözden geçirilmesini talep etmiştir. Ancak Prens, Osmanlı bürokrasisini ve bu bürokrasiden geçimini sağlayan memur kitlesini çok daha sert, tümüyle dışlayıcı ve memuriyeti zararlı bir uğraş olarak eleştirmiş ve bu yönüyle de dönemin diğer aydınlarından çok daha radikal bir tavır almıştı.⁵⁸

Prens'in bürokrasiye ve memurlar zümresine yönelttiği bu eleştiriler, gerçekte, onun toplumsal süreci dönüştürme gücüne olan inancından kaynaklanıyordu.⁵⁹ Nitekim hakim bürokratik anlayış ve zihniyet,

⁵⁴ Bkz. Y.Bayar, Türk Kamu Yönetiminde Rüşvet, *AİD*, Cilt 12, Sayı 3 Eylül 1979; A.Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İst: İnkılap Yay., 1985; C.V.Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babıali (1789-1922)*, İst: İz Yay., 1994

⁵⁵ A.Erkul, age,s.132

⁵⁶ Ş. Mardin, age, s.293

⁵⁷ N.Nurettin Ege, age, s.218

⁵⁸ Ş.Mardin, age, s. 292

⁵⁹ Bu konuda Habermas'ın, bürokrasiye atfettiği rol açıklayıcı olsa gerek. Habermas, bürokrasinin gücü ve bürokratik zihniyetin bağlamı dışına da taşarak, sosyal yaşam dünyalarını kolonize ettiğini belirtmektedir. Habermas, bürokratik usuller ve zihniyet kalıplarının neticede, sosyal hayatın bürokratizasyonuna kapı araladığını ileri sürer. Bu konuda geniş bilgi için bkz. J.Habermas, *The Theory of Communicative Action II*, Boston: Beacon Pres, 1984; Benzer saptamaları, çağdaş sosyolog G.Ritzer'de de görmekteyiz. Ritzer'e göre, bürokratik rasyonalite, sosyal hayatı da bir bütün olarak kendi bağlamına uygun yapılandırmakta ve sosyal yaşamın McDonalddlaştırılmasıyla bizi karşı karşıya getirmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. G.Ritzer, *Toplumun McDonalddlaştırılması*, İst:Ayrıntı Yay., 1997

halkla/toplumla ilişkiler çerçevesinde daha geniş alana yansıyor ve sosyal hayat bu anlayış doğrultusunda biçim kazanıyordu. Devlet-halk ilişkileri böylelikle, memuriyen toplumun yeniden üretimine yarıyordu. Memurlar yönetimde nasıl ki, işlevsiz bir yönetsel çark oluşturmuşlarsa toplumda da benzer görünüm, yozlaşma ve çözülme emareleri görülüyordu. Hem toplumsal ahlak hem de yönetim, ekonomi, hukuk, din, eğitim, üretim, asayiş ve günlük hayat genel planda memur zihniyetinin nüfuz alanı içindeydi. Bürokratik yapının merkezîyetçi doğası, baskın bürokratik usul ve alışkanlıklar, toplumsal hayatın işleyişini de bürokratize etmiştir. Toplumun memuriyen kıstaslara için örgütlenmesinde, kuşkusuz cari bürokratik hükümlerin büyük payı vardı.

Prens, bürokratik otoriteyi ve bu düzeni sırtlayan “memurlar taifesi”ni genelde, statükocu, yenilik karşıtı, rahatına düşkün kişilikler olarak gördüğünden, onları, gelişmenin önündeki bariyerler olarak nitelendirmiştir. Bu memur zümresi, bilinç yapılarını da topluma aşılıyarak, bunun toplumda kök salmasına yol açmışlardır.⁶⁰

Prens, bu bürokratik sınıfın toplumsal dokuda çok sayıda menfi tesirler meydana getirdiğini dile getirmiştir. Ona göre, her memlekette memurlar görevleri icabı göreneğe tabi oldukları için istibdata alet olmuşlardır. Ancak hiçbir yerde tesirleri bizdeki kadar menfi olmamıştır. Çünkü, bizde icra kuvvetlerinin dışında faal ve girişimci bir sınıf yoktur. Toplumun etkin ve nüfuzlu kişileri hep memur oluyor ve devletin himayesi altında tüketici sınıfa dahil oluyorlar. Üreticiler ise, sadece köylülerle esnaf ve küçük tacirlerden oluşuyor. Bunlarda büyük sermayeye sahip olamadıkları için tuttukları işi ilerletemiyor, hatta devletin baskısı altında mevcut statülerini dahi muhafaza edemiyorlardı.⁶¹

Sonuç itibarıyla Prens, güçlü merkezîyetçi bürokrasinin, genel anlamda toplumsal dinamizmi baskıladığı ve sosyal hareketliliği önlediği ve bunun ise, kapitalist/girişimci bir sürecin oluşması ve bireyci yapıya geçişi engellediği kanaatindeydi. Bürokratik düzen ve memuriyete dayalı zihinsel kurgu, gelişme ve ilerleme için gerekli güdülerin üretilememesini ve kapitalizmin önkoşulları arasında yer alan “bireycilik”, “rasyonalite”, “sermaye birikimi” ve “insan gücü”nün ikamesini devre dışı kılıyordu.

MEMUR ZİHNİYETİ/TOPLUMU SÖYLEMİNİN BUGÜNKÜ REELPOLİTİĞİ

Osmanlı’daki memur zihniyetinden ve devlet dairelerindeki görünümünden geriye bugün ne kaldı ne değişti? Geçmişte olduğu gibi, bugün de, sözü geçen memur zihniyeti ve memuriyen toplum sıfatını sürdürdüğümüz söylenebilir mi? Kuşkusuz, Prens’in sözünü ettiği yapısal koşullardan Türkiye toplumu giderek uzaklaşmakta, kendi bünyesinde yapısal/işlevsel farklılaşma yaratarak

⁶⁰ Ş.Mardin, age, s.292

⁶¹ N.Nurettin Ege, age, s. 166

evrilmektedir. Ancak buna karşın, Prens'in sözünü ettiği toplumsal/kültürel formları kaba hatlarıyla da olsa sürdürdüğümüz, onca değişim hareketine rağmen kimi özelliklerimizi muhafaza ettiğimiz pek ala söylenebilir. Örneğin, merkezîyetçi yapı hala varlığını korumakta, bürokratlar ve onlara içkin bilinç formları önemlerini muhafaza etmektedir. Böylelikle, memur zihninin ve egemen bürokratik kıstasların dün olduğu gibi bugün de gelişme çabaları önünde engeller olmaya devam ettikleri söylenebilir.⁶² Bürokratik toplumu karakterize eden kriterler bugün de geçerliliğini korumaktadır. Örneğin, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, özelleştirmenin gerçekleştirilmesi, devletin küçültülmesi, bürokratik formalitelerin azaltılması, bürokrasi-halk/toplum ilişkilerinin rasyonel bir bağlama oturtulması, bürokrasinin girişimci çabaların önünü açması vb. noktalarda dikkate değer bir mesafe katedilmiş değildir.

Eğitim sistemimizin, çağın gereklerine uygun yapılandırılması yönünde epeyce yol alınmış olmasına rağmen, bireyci/girişimci bir kültüre aşına fertler yetiştirmede büyük bir eksiklik söz konusudur. Eğitim sisteminin yapısal sorunları, siyasal müdahaleler, eğitime ideolojik bakışlar vs. eğitimden beklenen sonucu almayı güçleştirmektedir. Prens'in kendi ayakları üzerinde duran girişimci birey yetiştirme misyonu yüklediği okulların ve burada yetişen gençlerin dün olduğu gibi bugün de memuriyete yöneldiği açıktır.

Memuriyete yönelme eskiden olduğu gibi bugün de son hızla devam etmektedir. Güçlü ve istikrarlı bir iktisadi yapının olmaması, ekonomik krizlerin sıkça yaşanması, siyasal bunalımlar vs. işletmelerin, endüstriyel kuruluşların büyümesi ve gelişmesini aksatmakta, istihdam alanlarını daraltmaktadır. Özel sektörde sıkça yaşanan işten çıkartılmalar, işletmelerin küçülmeye başlaması, küreselleşme, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler vs. istihdamı sınırlamakta⁶³ bu da işsiz kitlenin devlet memurluğuna göz dikmesine neden olmaktadır. Memuriyet artık geçmişte olduğu gibi yüksek gelir ve itibar sunmaktan uzak ise de, serbest piyasadaki imkanların kısıtlı oluşu, eğitilmiş ya da eğitimsiz kitlenin büyük bir kısmını devlet kapısına itmektedir. Devlet, bir yandan hantal yapısından kurtulup etkin ve optimal bir form kazanma çabasında bir yandan da işsizliğe çözüm bulmak için kendi imkanlarını kullanıma açma konusunda gidip gelmektedir. Bu da, çoğu zaman, siyasiler eliyle devlet kadrolarının şişirilmesi ile sonuçlanmaktadır. Türkiye'nin son 20-30 yıllık istihdam politikalarına bakıldığında, siyasal müdahaleler yoluyla işsizliğe çözüm üretme gayretlerinin yaygın olduğu görülecektir. Bu durum kuşkusuz, devleti işlemez hale getirmekle kalmıyor bir memur kültürü üretiyor, memurluğa dayalı düşünce ve

⁶² Bundan kurtulmak için kamu bürokrasisinde reorganizasyon çabaları hiç eksik olmamaktadır. Bu konuda bir çalışma için bkz. C.Tutum, *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma*, Ank: Tesav Yay., 1994

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. S.Gürsel-V.Ulusoy, *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam*, İst: YKY, 1999; Handan Kumaş, *İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri*, DEÜ.S.Bil.Derg. C.3, S.4, 2001

yaşama kalıplarını egemen hale getiriyor ve toplumsal dokuda tutucu, değişiklik karşıtı eğilimleri besliyor.

Prens'in eleştirisini yaptığı girişimci kültür eksikliği, bugün de memuriyete yönelmeye etki eden bir faktör olarak önemini korumaktadır. Devlet dışı, özerk iktisadi havzaların etkin ve yaygın olmaması bir sorun olmaya devam etmektedir. 80 sonrası iktisadi hayattaki canlılık, endüstriyel ve ticari alanda görülen hareketlenmeler ve öne çıkan girişimci performansı yüksek kent ekonomileri, yeni istihdam alanları oluşturarak, kişilerin devlete kapılanma dışında yeni seçeneklere yönelmelerinde teşvik edici olmuştur. Ancak, canlı ve istikrarlı bir ekonomik yapıdan yoksunluk, sık sık yaşanan iktisadi krizler, ister istemez devlete yönelme yönündeki istekleri artırmaktadır.

İstihdam politikamız da, bürokrasinin siyasallaşması ya da siyasilerin rant kapısı olmasından dolayı, "adama göre iş" zihniyetinden bir türlü kurtulamamaktadır. Nüfusun neredeyse % 50'si (aile fertleri ile beraber) doğrudan bordro'dan beslenmektedir. Yüz kişiye yetecek pasta, bin kişi arasında paylaşılınca da günümüzün verimsiz, boş oturan devlet personeli ortaya çıkmaktadır. Devlet az sayıda, kaliteli ve tatmin edebileceği kadar insan çalıştırmadığı sürece de bu böyle sürececek gibi görünmektedir. Öyleki, KİT'lerin yanı sıra, Karayolları, Köy Hizmetleri, DSİ, TEDAŞ vb. hizmet kuruluşlarında çalışanların, genelde personel fazlalığından boş oturdukları, vakti, iş/hizmet üretmeksizin geçirdikleri bilinmektedir.⁶⁴ Rahata alışık bu kesim için memurluk, artık çocuklar için de arzulanan ve onlara devredilen bir meslek gibidir. Bu tarz işe alışmış kesim için, yüksek risk gerektiren piyasa koşullarıyla mücadele etmeyi zorunlu kılan girişimcilikten uzak kalmak anlaşılabilir bir şeydir.

Dolayısıyla, dün olduğu gibi bugün de gençlerin büyük bir kısmının gözü hala memuriyededir. Memurluğa olan ilgi devam etmektedir. Türkiye Değerler Araştırmasının verilerine göre de, iş/çalışma/istihdam ile ilgili olarak Türk halkının % 95 gibi büyük bir kısmının en fazla önemsedikleri hususun "garantili bir iş" olduğu ortaya çıkmıştır. Bu oran, diğer ülkelerde (örn. ABD:%73, İsveç:%53; İspanya:%63 vs) daha düşük bulunmuştur.⁶⁵ Garantili iş'i ise, devlet kapısından başka bir yerde bulmak güçtür. Bu yüzden, memur sayısı artmakta, buna karşın, memurlara yönelik cömert tasarruflar önemini yitirmektedir. Devlet, memurlarına geçmişte olduğu gibi zengin imkanlar sunamamaktadır. Bugün için devlet memurlarının mali ve sosyal imkanları, itibar ve ayrıcalıklı konumları fevkalade sarsılmış durumdadır. Memurlara sunulan imkanlar, eskiyle (1950'lere kadar) kıyaslandığında⁶⁶ bu çok bariz bir

⁶⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. H.Çelik, agm, s.70

⁶⁵ Yılmaz Esmer, Devrim, *Evrım, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler*, İst: Tesev Yay, 1999, s.116-117

⁶⁶ Bkz. A.Payaslıoğlu, *Türkiye'de Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler*, Ankara: SBF Yay.1961; S.Yalçındağ, "Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar", *AİD*, III., Haziran, 1970; Ö.Us, "Memurluk Prestij", *AİD*, Cilt 6, Sayı 3, Eylül, 1973

şekilde görülmektedir. Tek parti dönemindeki ayrıcalıklı/itibarlı konumlarından bugün eser yoktur. 1950'lerden bu yana tedrici olarak memur itibarında ve gelir düzeyinde bir gerileme görülmektedir. Bu durum, günümüzde en ileri noktaya varmıştır. Ne var ki, memurluğa yönelmede bir düşüş gözlenmemekte, aksine, memurluğun reytingi tavan yapmakta, 20 kişilik bir kadroya on binlerce kişi başvuruda bulunmaktadır. Kuşkusuz bu, sahici/reel bir durumu ifade etmekten uzaktır. Ülkede yaşanan yüksek işsizlik ve özellikle son yıllarda artan eğitilmiş işsizler, piyasadaki durgunluk ve istihdam imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı ister istemez gözlerini devlet kapısına dikmişlerdir. Memuriyete olan bu ilgi, mesleğe yönelik olumlayıcı yargılardan beslenmemekte; kimse, çok itibarlı, yüksek ücret, statü ve ileri tatmin sunduğu için değil, seçenek yokluğu ya da boşta kalmamak için bu mesleğe yönelmektedir.⁶⁷ Riski göze almak, zor koşullara göğüs germek yerine daha kolay ve rahat olana tevaccüh etmektedirler. Bu eğilimin de, bir tür memur zihniyetine tekabül eden; rahata, güvenli olana, risksiz işe dair algılardan kaynaklandığı söylenebilir. Piyasa koşulları ile dışa dış mücadele ederek, kararlı ve rekabetçi bir çizgi tutturarak, riskle barışık bir yaşamı seçme yerine, devlete kapılanıp risksiz bir hayat, tercih edilmektedir. Bu durum aynı zamanda, mevki, makam, devletin saygınlık ve olanaklarını tüketmek, masa başında oturmanın sağladığı tatmin vs. içaçıcı koşullarda olmasa da memuriyete çeken bir neden olabilmektedir.

Bu yüzden, halkın büyük bir kısmı, devlet kapısını rahat ve güvenli bir işyeri olarak görmeye bugün de devam etmekte, elinde sermayesi, yeteneği, becerisi, kendi başına iş kuracak imkanı olsa bile, her şeyi devletten beklemektedir. Bu konudaki bir araştırmanın bulgularına göre, Türk toplumunun büyük bir kısmı, “toplulu konut inşaatından okul-hastane yapmaya, pahalı mal satanları cezalandırmaktan aile düzenini korumaya, fiyatları kontrol etmekten az gelişmiş yerlerde fabrika-işyeri açmaya varıncaya kadar pek çok alanda sorumluluğun devlette olduğu görüşündedir”.⁶⁸ Bu yüzden, devletin insanlara iş vereceği, her okuyanı, eğitim alanı devletin istihdam edeceği gibi bir düşünce varlığını korumaktadır. Bu yüzden de, devlet kapısı, düşük ücret sunsa da, “güvenli bir kapı” olarak popüleritesini korumaktadır.

Bugün Türkiye'de, girişimcilik ya da hür teşebbüsün önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik güçlü bir talep olmasına rağmen, bunun gerçekleşmesi henüz erken gözükmektedir. Devletin güçlü, büyük, etkin bir denetim ağı oluşturması, bürokratik olmayan işlem ve uygulamalara kuşkulu yaklaşması yüzünden, teşebbüs faaliyetleri bundan büyük yara almaktadır. Bunda, serbest piyasa koşullarının istikrarsız oluşu ve iktisadi krizlerin de etkili olduğunu teslim etmek gerekmektedir.

⁶⁷ Bu konudaki araştırma bulguları için bkz. Ömer Bozkurt, *Memurlar:Türkiye'de Kamu Bürokrasisinin Sosyolojik Görünümü*, Ank: Todaie Yay. 1980

⁶⁸ Y.Esmer, *age*, s.106-107

SONUÇ

Türk toplumunda memurluğun büyük bir yeri ve önemi olmuştur. Devletçi karakteristikler, kamuculuğa dayalı toplumsal yapı vs. devlet merkezli oluşumları beslemiştir. Memurluk bir meslek ve bir yaşam tarzı olarak, yakın zamanlara gelinceye kadar toplumsal tercihlerde hep önde olmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinden uzaklık, toprağa bağlılık, küçük esnafılık ve zenaatkârlık temelinde örgütlenmiş ekonomik yapı, doğal olarak bireyci/girişimci çabaları zayıflatmıştır. Bunun bir sonucu olarak, devlet siyasi olduğu kadar iktisadi, sosyal ve kültürel süreçleri de kontrolüne aldığından özerk alanlar oluşmamıştır. Tek işveren devlet olduğundan, halk gözünü memurluğa dikmiş, memur olmaya heves etmiş, “paşa olmak”, “vali olmak”, “kâtip olmak”, “zabit olmak” hep “gönülde yatan aslan” olmuştur. Devletin kutsal ve güçlülüğüne dair yargılar ve bu yöndeki meşruiyet doğal olarak toplumsal yönelimin ibresini devlette sabitlemiştir. Bu çerçevede toplum kültürü devletçi teşekkül etmiş, kamucu/cemaatçi bir sosyalizasyona açıklık göstermiş bu da memuriyen eğilimlerin köken bulmasına yaramıştır. Bürokrasi, devletçilik, otoriter anlayışlar vs. uzun yıllar toplum hayatında memurluğa özgü zihniyet yapıları üretmiştir. Bu durum, Cumhuriyetle birlikte devam etmiş ancak, 1950’lerden sonra tecrübe edilen politik programlar, bürokratik yönetim geleneğinde sarsılmalara neden olmuş, siyasal ve iktisadi alanda, liberal, kapitalist ve demokratik bir gelişme sürecine girilmiştir. Bu gelişmeler, eski bürokratik toplum formundan tümüyle bir geri çekilme anlamına gelmiyorsa da, toplumsal yapının memur eksenli kurgusunun esnemesine, iş adamlığı, müteahhitlik ve mühendislik gibi serbest mesleklerin itibar ve gücünün artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, bütün alanlarda gözlenen yapısal değişimler gibi mesleki hiyerarşiler de alt üst olmuş, yeni meslekler ve statü grupları farklı değer, davranış ve yaşama tarzlarıyla sosyal hayatta etkin hale gelmişlerdir.

Bugün için, devletçi, bürokratik, kamucu yapının global ölçekteki yönelimlerle paralellik taşımadığı, küresel gelişmelerin uzağında olduğu ve toplumsal sorunları taşıyacak dinamizmden uzak olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Dünya, artık, bireyci/liberal bir iktisadi ve yönetsel kurguya göre yol almakta, bu, gelişmekte olan ülkeler için de kaçınılmaz bir süreç olarak görülmektedir. Bizde özellikle 1950’lerden sonraki siyasal süreç de, böyle bir yöne doğru kayışı ifade etmektedir. Çok partili sistemle öne çıkan girişimci/liberal anlayış, toplumun bürokratik kurgusunu esnetmiş, bürokrasinin egemenliğinde geri çekilmelere sebebiyet vermiştir.

Özellikle 80’ sonrası toplumsal değişiklikler, memur toplumunun felsefi ve kuramsal varsayımlarını dışlayıcı sonuçlar doğurmuştur.⁶⁹ Nitekim, 80’li yıllar, bireylerin, sosyal alanda farklı hareket kodlarıyla devinmelerini mümkün kılan liberal toplumsal projeye dayalı yapılanmaların kendisini derinden hissettirdiği

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Aytekin Yılmaz, “Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal”, *Özal.Siyaset, İktisat, Zihniyet* (Ed. İ.Sezal-İ.Dağı), İst: Boyut Yay., 2001, s.89-101

yıllar olarak önem taşımaktadır. Transformasyon olarak da nitelendirilen bu süreç, günümüze gelinceye kadar ivmesini artıran bir toplumsal doku meydana getirmiştir. Bu toplumsal doku gerçek anlamda bir liberalist toplumsal çizginin olduğu anlamına gelmemekte ancak emekleme sürecinde de olsa girişken, gözüpek, riski göze alan, kâr ve üretkenlik gibi değerleri esas alan bir sınıfın doğmasını sonuçlamıştır. Her ne kadar bu kesim için "iş bitirme" ve "köşe dönme" bir değer olarak yer etse de, bu çabalar girişimci toplumu önceleyen ve kapitalist toplumu hazırlayan unsurlar olarak görülebilir. Bu girişimci çabalar, köklü bir liberalist birikimden beslenmese de, Türkiye toplumunun kısa kapitalist tarihi içinde önemli birer motorize güç olma vasfına sahiptirler.

Prens Sabahattin'in toplumsal kesimlerin, yönetime, üretime ve hayatın tüm alanlarına aktif birer özne olarak katılmalarını öngören siyasal felsefesi, demokratikleşme süreci içinde olan, kapitalist bir gelişme süreci yaşayan ve modernliği kendi koşulları içinde üretmek isteyen Türkiye toplumu için bugün, operasyonel bir değer taşımaktadır. Mevcut siyasal partiler de çoğunlukla bürokratik, devletçi, merkezci, buyurgan, tepeden inmece anlayıştan uzaklaşarak, liberal, demokrat, sivil toplumcu, özel teşebbüsçü, vatandaş olgusunu dikkate alan bir yöne doğru kayma eğilimindedir. Prens'in temel görüşlerinin bugünkü toplumsal ve siyasal sürecin yöneldiği ana doğrultular olarak belirmiş olması da (küçük devlet, bireycilik, güçlü yerel idareler, girişimci zihniyet vs.) onun görüşlerinin isabetlilik payını artırmaktadır. Ne var ki, Prens'in kapitalist/girişimci topluma evrilme yolunda bir ayak bağı olarak gördüğü "memur zihniyeti" ve "merkeziyetçi bürokrasi", bugün de çokça eleştirisi yapılan sorun alanlarını oluşturmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Nermin (1959), *Bürokrasi*, Ank: AÜSBF Yayınları
ALTAN, Mehmet (1994), *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı*, İst: Afa Yayınları
BAHA TEVFİK (1992), *Felsefe-i Ferd*, İst: Altıkkırbeş Yayınları
BAYAR, Yavuz (1979), *Türk Kamu Yönetiminde Rüşvet*, AİD, Cilt 12, Sayı 3 Eylül
BERZEG, Kazım (1993), *Liberalizm Demokrasi Kapıkulu Geleneği*, Ank: Siyasal Kitabevi
BOSTANCI, Naci (1995), *Toplum, Kültür ve Siyaset*, Ank: Vadi Yayınları
BOZKURT, Ömer (1980), *Memurlar, Türkiye'de Kamu Bürokrasisinin Sosyolojik Görünümü*, Ank: Todaie Yay.
CEM, İsmail (1989), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İst: Cem Yayınevi
ÇAVDAR, Tefik (1992), *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)* Ankara: İmge Yay.
ÇELİK, Hüseyin (1994), "Mansur Bey'den Bu Yana Bürokrasimizde ve Personel Rejimimizde Ne Değişti" *Türkiye Günlüğü*, Sayı 26, Ocak-Şubat
EGE, Nezahat Nurettin (1977), *Prens Sabahattin Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*, İst: Güneş Neşriyat
EREN, Veysel (2004), "Yönetim Anlayışındaki Değişimin Nedenleri ve Yeni Yönetim Kültürü", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 76, Sayı 445

- ERGUN, Turgay, POLATOĞLU, Aykut (1992), *Kamu Yönetimine Giriş*, Dördüncü Baskı, Ank: Todaie Yay.
- ERKUL, Ali (1982), "Prens Sabahattin" E.Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri I.* (iç.), İst: Remzi Kit.
- ERYILMAZ, Bilal (1992), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İst: İşaret Yay.
- ESMER, Yılmaz (1993), "Piyasa Ekonomisi, Özelleştirme ve Ekonominin Kanunları, *Toplum ve Ekonomi*, Sayı 4
- ESMER, Yılmaz (1999), *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler*, İst: Tesev Yay
- FINDLEY, C.V. (1994), *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Babıali (1789-1922)*, İst: İz Yay.
- FINDLEY, C.V. (1996), *Kalemiyeden Mülkiyeye- Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, İst: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- GÜNGÖR, Nevin (1991), *Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri İle Ziyaddin Fahri Fındıkoğlu*, Ank: Kültür Bakanlığı Yay.
- GÜRSEL, S, ULUSOY, V. (1999), *Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam*, İst: YKY Yay.
- HABERMAS, Jürgen (1984), *The Theory of Communicative Action II*, Boston: Beacon Press
- HEPER, Metin (1974), *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ank: ODTÜ Yayınları
- KADIOĞLU, Ayşe (1998), "Laiklik ve Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri", *Değer Dergisi*, Sayı 33, Bahar
- KAYA, Yahya Kemal (1994), *Çağdaşlaşma Yolunda Deve Dikenleri, Devlet, Bürokrasi, İnsan*, Ank: Bilim Yayınları
- KEYDER, Çağlar (1983), *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Ank: Dost Yayınları
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1985), "Osmanlı Aydını", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, I. Cilt.
- KÖSEMİHAL, N.Ş. (1965), "Önsöz", *DeneySEL Sosyoloji* Paul Descamps, (iç.), İst: Remzi Kit.
- KUMAŞ, Handan (2001), *İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri*, DEÜ.S.Bil.Derg. C.3, S.4
- LOO, Hans Van Der, REIJEN, Williem Van (2003), *Modernleşmenin Paradoksları*, İst: İnsan Yay.
- MARDİN, Şerif (1992), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İst: İletişim Yay.
- MARDİN, Şerif (1990), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler I)*, İst: İletişim Yay
- MEHMET MURAT (1972), *Mansur Bey. Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı?* İst: Enderun Yay.,
- MUMCU, Ahmet (1985), *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İstanbul: İnkılap Yay.
- OKAY, Orhan (1991), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, İst: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- ÖZBUDUN, Ergun (1990), "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi" *Türkiye'de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi* (iç) Ed. H.Erkan, İzm: TDV DEÜ Yay
- ÖZDEMİR; Hüseyin (2001), *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İst.: Okumuş Adam Yayınları
- PAYASLIOĞLU, A. (1961), *Türkiye'de Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler*, Ankara: SBF Yay.
- PRENS SABAHATTİN (1965), *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır*, (Çev. Muzaffer Sencer) İst: Elif Yay.

- RİTZER, George (1998), *Toplumun McDonaldlaştırılması*, İst: Ayrıntı Yayınları
- SAYAR, Ahmet Güner (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İst: Der Yayınları
- SEKMAN, Mümin (2002), *Ulusal Ataleti Yenmek*, İst: Alfa Yay.
- SENCER, Muzaffer (1965), "Türkiye'nin Sosyal Sorunları Açısından Prens Sabahattin", *Prens Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir* (iç.), İst: Elif Yay.
- SENCER, Muzaffer (1982), "Kamu Görevlilerinde İş Doyumu ve Moral", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1 Mart
- SENNETT, Richart (2002), *Karakter Aşınması*, İst: Ayrıntı Yayınları
- SUNGU, İhsan (1999), "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat C:II*, İst.: MEB Yay.
- TOPRAK, Zafer (1995), *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İst: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- TOPRAK, Zerrin (2005), "Yenilikçi-Düşünen Kentler ve Toplumsal İlişkiler", http://www.izmir-yerelgundem21.org.tr/kazanc_kayip.htm, 04.06.2005
- TUTUM, Cahit (1994), *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma*, Ank: Tesav Yay.
- TÜTENGİL, C. Orhan (1954), *Prens Sabahattin*, İst: İstanbul Matbaası
- US, Öznur (1973), "Memurluk Prestiji", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, Eylül
- ÜLGENER, Sabri F. (1981), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İst: Der Yay.
- WEBER, Max (1987), *Sosyoloji Yazıları*, İst:Hürriyet Vakfı Yayınları
- WEIKER, Walter F. (1968), "The Otoman Bureaucracy: Modernization and Reform" *Administrative Science Quarterly*, Vol. 13 September
- WHYTE, William (1972), *The Organization Man*, New York: Simon & Schuster
- YALÇINDAĞ, Selçuk (1970), "Kamu Yönetim Sistemimizin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar", *AİD*, III., Haziran
- YAZICIOĞLU, Recep (1995), *Bu Sistem Değişmeli*, Erz: Birey Yayınları
- YERASİMOS, Stefanos (1975), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, II.Cilt*, İst: Gözlem Yay.
- YILMAZ, Aytakin (2001), "Türk Bürokrasi Geleneği ve Özal", *Özal.Siyaset, İktisat, Zihniyet* (Ed. İ.Sezal-İ.Dağı), İst: Boyut Yay.
- ZİJDERVELD, Anton (1985), *Soyut Toplum*, Çev. C.Cerit, İst: Pınar Yay.